

III. Rovnováhy v roztocích elektrolytů

Elektrolyty

Látky, které se v roztoku (či tavenině) štěpí na elektricky nabitě částice (**ionty**)

- **Kationty** = kladně nabitě ionty
- **Anionty** = záporně nabitě ionty

Roztoky elektrolytů vedou elektrický proud, přenašeči náboje jsou ionty

Elektrolytická disociace

- Děj, při kterém dochází ke štěpení vazeb v elektrolytu a ke vzniku volných iontů
- Probíhá v důsledku silných interakcí molekul vody s molekulami nebo ionty iontových krystalů elektrolytů
- Ionty v roztoku silně interagují s vodou (polárním rozpouštědlem)
  - Primární solvatační (hydratační) vrstva – molekuly rozpouštědla silně vázány k iontu, v elektrickém poli se pohybují současně s tímto iontem
  - Sekundární solvatační (hydratační) vrstva – další molekuly rozpouštědla obklopující primární vrstvu, vázány již mnohem volněji, v elektrickém poli se s iontem zpravidla nepohybují.

Elektrolyty

- **SLABÉ** - v roztoku disociují pouze částečně, ustanovuje se **disociační rovnováha**. Jsou to např. slabé organické kyseliny (kys. mravenčí, octová, propionová atd.)
- **SILNÉ** - v roztoku disociují kompletně. Např. silné anorganické kyseliny a báze, sole (např. HCl, H₂SO₄, HNO₃, NaOH, NaCl atd.)

Roztoky elektrolytů

- **IDEÁLNÍ**
  - Jejich vlastnosti jsou funkcí koncentrace iontů
  - Ionty se navzájem neovlivňují
  - Zředěné roztoky
- **REÁLNÉ**
  - Koncentrovanější roztoky
  - Ionty se navzájem ovlivňují elektrostatickými silami

Popis chování reálných roztoků

- Zavádí se tzv. **aktivita**,
  - používá se místo koncentrace
  - zahrnuje vzájemné interakce iontů
- Pro aktivitu i -té složky platí: $a_i = (c_i)_r f_i$
 f_i , aktivitní koeficient i -té složky, $(c_i)_r$ relativní koncentrace iontu druhu i
- Platí: $\lim_{c_i \rightarrow 0} f_i = 1$, tedy ve velmi zředěných roztocích $a_i = (c_i)_r$

Popis chování reálných roztoků

- Debyeův-Hückelův limitní zákon (pro malé hodnoty iontové síly, $I < 0,01 \text{ mol.dm}^{-3}$):

$$\log f_i = -A|z_+z_-|\sqrt{I}$$

f_i aktivitní koeficient, z_+ , z_- počet kladných, resp. záporných nábojů, A konstanta

- I , iontová síla

$$I = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^{i=n} c_i z_i^2$$

c_i molární koncentrace, z_i náboj iontu druhu i

Teorie kyselin a zásad

Arrheniova teorie

- kyselina je látka schopná odštěpovat ionty H^+ (např. HCl , CH_3COOH)

- zásada je látka schopná odštěpovat ionty OH^- (např. KOH)

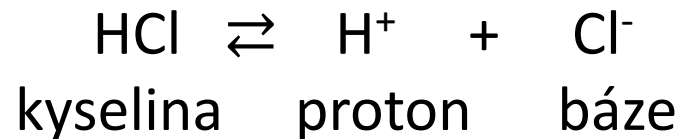
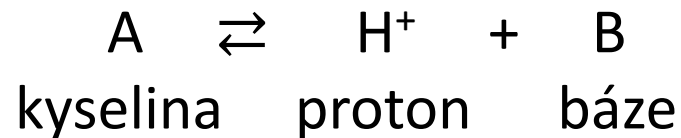
Jednoduchá, neumožňovala vysvětlení katalytických dějů, aplikovatelná jen na vodné roztoky.

Teorie kyselin a zásad

Obecná teorie kyselin a zásad (Brønsted a Lowry)

- kyselina je látka schopná odštěpovat ionty H^+ (donor protonu)
- zásada je látka schopná se s protonem spojovat (akceptor protonu)

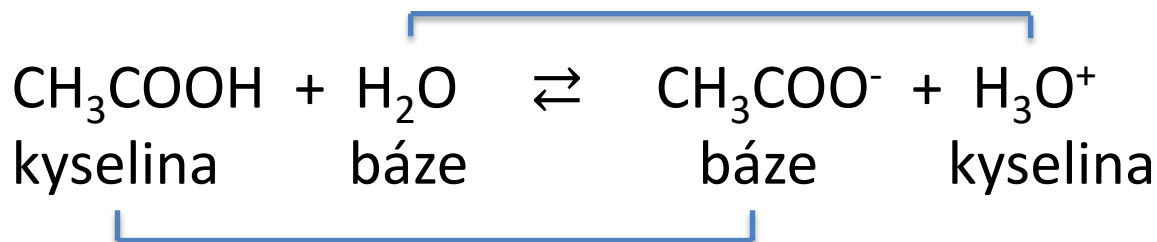
- Každé kyselině odpovídá tzv. konjugovaná báze a opačně.
- Této dvojici se říká konjugovaný pár neboli protolytický systém.

Teorie kyselin a zásad

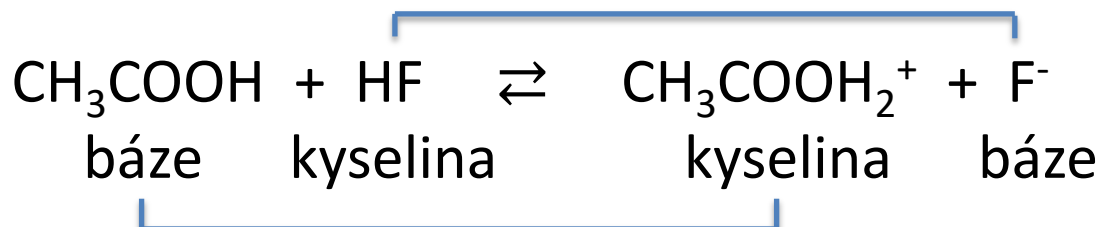
Obecná teorie kyselin a zásad (Brønsted a Lowry)

Kyselina octová ve vodě

Chová se jako slabá kyselina

Kyselina octová v bezvodém HF

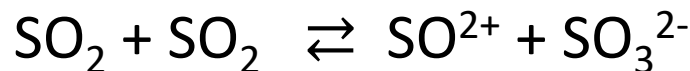
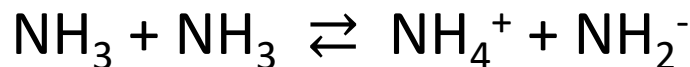
Chová se jako báze

Pojem kyselina a báze jsou relativní a závisí na schopnosti látek vázat či uvolňovat proton

Teorie kyselin a zásad

Rozpouštědlová teorie

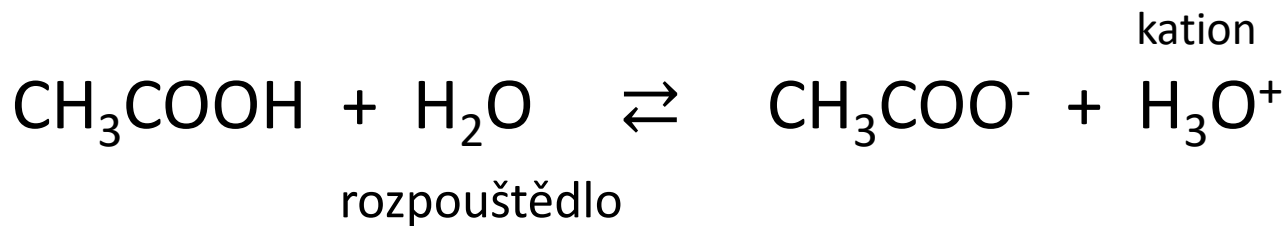
- **Kyselina** je látka, při jejíž reakci s rozpouštědlem se v roztoku zvyšuje koncentrace kationtů charakteristických pro čisté rozpouštědlo
- **Zásada** je látka, při jejíž reakci s rozpouštědlem se v roztoku zvyšuje koncentrace aniontů charakteristických pro čisté rozpouštědlo
- Rozpouštědlo musí být látka, která disociuje:

- Je-li rozpouštědlem látka obsahující proton (H_2O , NH_3), poskytuje tato teorie shodné výsledky jako teorie Brønstedova

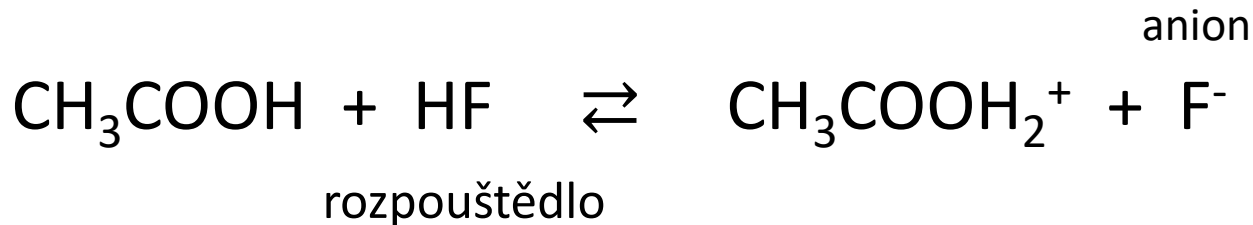
Teorie kyselin a zásad

Rozpouštědlová teorie

kation

Chová se jako kyselina

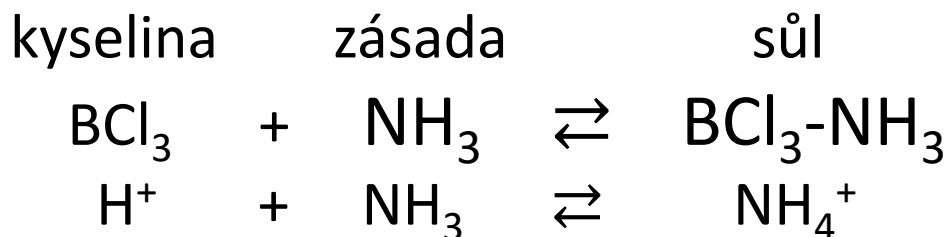
anion

Chová se jako zásada

Teorie kyselin a zásad

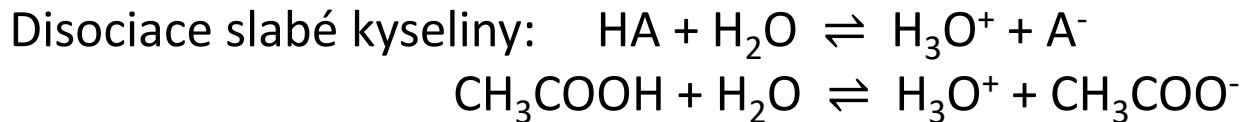
Lewisova teorie

- Některé látky, které neodštěpují vodík, mají v katalýze řadu vlastností shodných s Brönstedovými kyselinami, např. BCl_3 či SnCl_4
- Tyto látky katalyzují stejné typy reakcí jako Brönstedovy kyseliny a snadno se slučují s Brönstedovými zásadami za vzniku komplexních molekul nebo iontů:

- **Lewisova kyselina** je látka, která má volný orbital a může být příjemcem (akceptorem) elektronového páru (např. BCl_3)
- **Lewisova zásada** je donorem elektronového páru (např. NH_3)

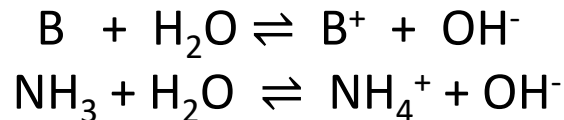
Disociace kyselin a zásad

Rovnovážná konstanta - tzv. disociační konstanta slabé kyseliny K'_A

$$K'_A = \frac{[A^-][H_3O^+]}{[HA]}$$

V roztocích slabých zásad:

$$K'_B = \frac{[B^+][OH^-]}{[B]} \quad K'_B \text{ disociační konstanta slabé zásady}$$

Čím menší je hodnota K'_A či K'_B , tím slabší je kyselina nebo zásada.

K'_A a K'_B vyjádřené pomocí koncentrací jsou tzv. zdánlivé (či koncentrační) disociační konstanty. Právě (tzv. termodynamické) disociační konstanty jsou definovány pomocí aktivit.

Disociace kyselin a zásad

Disociaci slabého elektrolytu kvantifikujeme **stupněm disociace α**

Celkové koncentraci elektrolytu c , rovnovážné koncentrace $[H_3O^+]$ a $[A^-] = c\alpha$, rovnovážná koncentrace $[HA] = c(1-\alpha)$

$$K'_A = \frac{[A^-][H_3O^+]}{[HA]} = \frac{c\alpha^2}{1-\alpha}$$

Je-li hodnota $\alpha \ll 1$ (uvažujeme, že elektrolyt není příliš zředěný), pak můžeme ve jmenovateli α proti jedničce zanedbat:

$$K'_A = c\alpha^2$$

$$\alpha = \sqrt{\frac{K'_A}{c}}$$

S klesající c hodnota α roste!!!

Disociace vody (autoprotolýza)

Molekuly vody jsou částečně disociovány: $\text{H}_2\text{O} + \text{H}_2\text{O} \rightleftharpoons \text{H}_3\text{O}^+ + \text{OH}^-$

Disociační konstanta vody $K'_{\text{H}_2\text{O}}$:

$$K'_{\text{H}_2\text{O}} = \frac{[\text{H}_3\text{O}^+][\text{OH}^-]}{[\text{H}_2\text{O}]^2}$$

Disociační stupeň je v tomto případě velmi malý - koncentraci nedisociovaných molekul vody můžeme považovat za konstantní a spojit s $K'_{\text{H}_2\text{O}}$ do nové konstanty, tzv. **iontového součinu vody** K'_v :

$$K'_v = K'_{\text{H}_2\text{O}}[\text{H}_2\text{O}]^2 = [\text{H}_3\text{O}^+][\text{OH}^-] \approx 10^{-14}$$

Ve vodných roztocích musí být koncentrace $[\text{H}_3\text{O}^+]$ a $[\text{OH}^-]$ vždy takové, aby jejich součin byl roven K'_v .

Vodíkový exponent pH

Mírou kyselosti roztoku je aktivita (koncentrace) hydroxoniových iontů H_3O^+ :

V neutrálním zředěném roztoku: $[\text{H}_3\text{O}^+] = [\text{OH}^-] = 10^{-7}$

V kyselém zředěném roztoku: $[\text{H}_3\text{O}^+] > 10^{-7}$

V bazickém zředěném roztoku: $[\text{H}_3\text{O}^+] < 10^{-7}$

Pro zjednodušení byl zaveden Sørensen tzv. **vodíkový exponent pH**: **$\text{pH} = -\log a(\text{H}_3\text{O}^+)$**
kde $a(\text{H}_3\text{O}^+)$ je aktivita H_3O^+ iontů

Ve zředěných roztocích můžeme použít vztah: **$\text{pH} = -\log [\text{H}_3\text{O}^+]$**

V čisté vodě: $[\text{H}_3\text{O}^+] = [\text{OH}^-] = \sqrt{10^{-14}} = 10^{-7}$

Tedy $\text{pH} = -\log [10^{-7}] = 7$

V neutrálním zředěném roztoku: $\text{pH} = 7$

V kyselém zředěném roztoku: $\text{pH} < 7$

V bazickém (alkalickém) zředěném roztoku: $\text{pH} > 7$

Pro $\text{p}K_v$ (což je $-\log K_v$) platí: $\text{p}K_v = \text{pH} + \text{pOH} = 14$

pH měříme pomocí tzv. pH-metru s použitím elektrody jejíž potenciál je selektivně citlivý na koncentraci iontů H_3O^+ .

Výpočet pH slabé kyseliny

Slabé kyseliny disociují pouze částečně: $[H_3O^+] = c\alpha$, $\alpha = \sqrt{\frac{K'_A}{c}}$

pak platí: $[H_3O^+] = c\alpha = c\sqrt{\frac{K'_A}{c}} = \sqrt{K'_A c}$

a $pH = -\log [H_3O^+] = \frac{pK'_A - \log c}{2}$

kde $pK'_A = -\log K'_A$

Hydrolýza solí

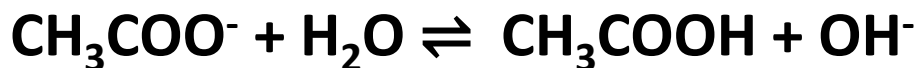
- Vodné roztoky solí silných kyselin a silných zásad (např. NaCl) reagují neutrálně
- Roztoky solí silných kyselin a slabých zásad (např. NH₄Cl) reagují kysele
- Roztoky solí slabých kyselin a silných zásad (např. CH₃COONa) reagují alkalicky

Důvodem tohoto chování je tzv. **hydrolýza**

Ve vodě octan sodný, který je silným elektrolytem, disociuje:

Protože octanový anion přísluší slabé kyselině octové, v roztoku se ustanoví tato rovnováha:

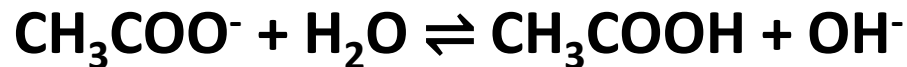
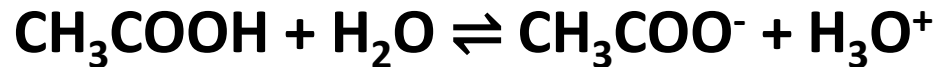
To vysvětluje alkalickou reakci roztoku octanu sodného.

Hydrolytickou reakci můžeme charakterizovat hydrolytickou konstantou K'_h :

$$K'_h = \frac{[\text{CH}_3\text{COOH}][\text{OH}^-]}{[\text{CH}_3\text{COO}^-]} = \frac{K'_v}{K'_A}$$

Pufry

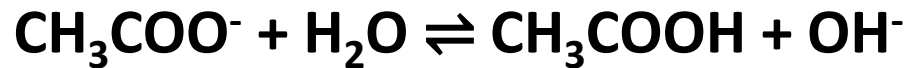
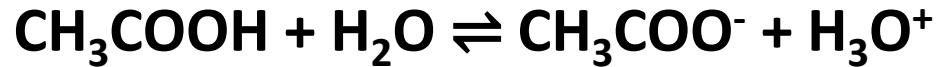
- Pufry jsou roztoky schopné udržovat přibližně konstantní pH při přidání kyseliny nebo zásady (i silné)
- Např. roztok slabé kyseliny o koncentraci c_{kys} a její soli se silnou zásadou o koncentraci $c_{\text{sůl}}$
- Příkladem může být acetátový pufr, který obsahuje kyselinu octovou a octan sodný
- Tlumící schopnost tohoto pufru lze vysvětlit těmito reakcemi:

- Nejlepší tlumící schopnost má pufr obsahující slabou kyselinu (slabou zásadu) a její sůl v molárním poměru 1:1

Pufry

- Acetátový pufr:

- Pro koncentraci H_3O^+ platí: $[\text{H}_3\text{O}^+] = \frac{K'_A[\text{CH}_3\text{COOH}]}{[\text{CH}_3\text{COO}^-]}$
- Pokud nebude roztok pufru příliš zředěný, potom stupeň disociace slabé kyseliny a stupeň hydrolyzy její soli bude malý
- Potom můžeme předpokládat:

$$[\text{CH}_3\text{COOH}] = c_{\text{kys}}$$

$$[\text{CH}_3\text{COO}^-] = c_{\text{sůl}}$$

$$[\text{H}_3\text{O}^+] = \frac{K'_A c_{\text{kys}}}{c_{\text{sul}}}$$

Pufry

Zlogaritmováním a úpravou dostaneme:

$$pH = pK'_A + \log \frac{c_{sul}}{c_{kys}} \quad (pK'_A = -\log K'_A)$$

Hendersonova-Hasselbalchova rovnice pro výpočet pH pufru složeného ze slabé kyseliny a její soli

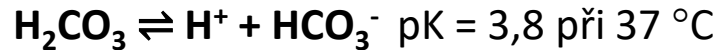
Každý pufr má tlumící účinky jen v určité oblasti hodnot pH – kolem hodnoty pK'_A či pK'_B příslušné slabé kyseliny resp. zásady

Pufr	Oblast pH
Octan sodný + kyselina octová	3.5 - 6.5
Citronan draselný + kys. citronová	2.2 – 3.6
$NH_3 + NH_4Cl$	8.0 – 11.0

pH tělních tekutin

Na udržení fyziologické hodnoty pH se v lidském organismu podílejí tři systémy:

1. **Systém $\text{H}_2\text{PO}_4^-/\text{HPO}_4^{2-}$** (klíčový pro udržování vnitrobuněčného pH, ale i moči), $\text{pK} = 7,2$
2. **Systém $\text{HCO}_3^-/\text{H}_2\text{CO}_3$** (klíčový pro udržování pH krevní plasmy)

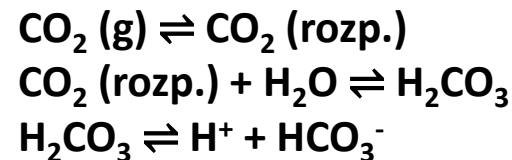
pK je daleko od fyziologického pH 7,4: systém při tomto nemá dostatečnou pufrací kapacitu.
Hendersonovy-Hasselbalchovy rovnice:

$$\text{pH} = 7,4 = 3,8 + \log \frac{[\text{HCO}_3^-]}{[\text{H}_2\text{CO}_3]}$$

$[\text{HCO}_3^-]/[\text{H}_2\text{CO}_3] = 3981$, koncentrace HCO_3^- v krvi je $\sim 20 \text{ mmol} \cdot \text{dm}^{-3}$, takže $[\text{H}_2\text{CO}_3] = 5 \text{ } \mu\text{mol} \cdot \text{dm}^{-3}$ a $\alpha = 0,9998$, tedy nelze hovořit o pufru (i velmi malé množství OH^- by vyvolalo velkou změnu pH – to se neděje, protože pufrací systém je prostřednictvím CO_2 **propojen** s okolím.

CO_2 ze vzduchu i ten co se uvolňuje z tkání je rozpuštěn v krvi:

a v roztoku je CO_2 hydratován
Dalším krokem je disociace

Kyselá složka tohoto pufracího systému je celkový CO_2 , tedy $\text{CO}_2 (\text{rozp.}) + [\text{H}_2\text{CO}_3]$ a je propojen s $\text{CO}_2 (\text{g})$. Ten doplňuje ztráty H_2CO_3 v důsledku její disociace a tím udržuje pH krve na hodnotě přibližně 7,4.

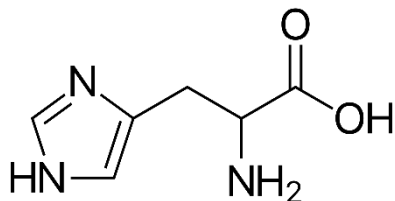
pH tělních tekutin

3. Bílkovinné pufrující systémy – proteiny jsou polyelektrolyty, postranní řetězce některých aminokyselin pufrují v oblasti neutrálního pH – zejména imidazolová skupina histidinu (není to ale příliš často se vyskytující aminokyselina).

Výjimkou je hemoglobin, který jich obsahuje ve své molekule 38, připadá na něj asi 29% celkové pufrací kapacity krve, na zbývající proteiny pak jen 6%.

Hemoglobin má ještě další významnou vlastnost – v oxygenované formě (HbO_2) je silnější kyselinou než v deoxygenované (Hb). Toto propojení acidobazické a oxygenační rovnováhy je známe jako **Bohrův efekt**:

- V plicích uvolňuje HbO_2 ionty H^+ a tím porušuje rovnováhu mezi rozpuštěným CO_2 a HCO_3^- ve prospěch CO_2 , který je vydechován.
- Ve tkáních se naopak hemoglobin stává po uvolnění O_2 akceptorem H^+ a pufruje H_2CO_3 vznikající metabolickými procesy.

Histidin

